

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Надя Филипова, Институт за исторически изследвания при Българска академия на науките

за дисертационния труд на Пламен Ангелов Иванов за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в Област 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.2. История и археология, специалност „Нова и най-нова обща история“, на тема „Ислям и национализъм в Турция”

Дисертационният труд на Пламен Иванов е разработен на 409 страници. Той се състои от увод, пет глави, заключение, библиография. Дадени са седемнадесет приложения, съдържащи извлечения от нормативни актове, части от публикации относно концепции на общественно-политически активни личности, както и програмни документи на политически партии.

В Увода са представени целите и задачите на изследването, но няма ясно дефинирана теза, а при посочените общо цели и задачи не се наблюдава обвързаност и причинно-следствена връзка. Същевременно неуместно се подчертават като цели и задачи „да избягва описателността и обикновеното изреждане на събития, подбирайки важни последователни такива единствено за поясняване на тезата“; както и изследването да бъде „извършено от позиции на универсални ценности и разбирания“ без при това да се пояснява какъв универсализъм се има предвид. Не се обосновава достатъчно ясно избраният хронологически обхват, както и вътрешното разделение на труда.

В Увода не са изяснени ползвани от автора определения като „националистическо секуларистко“ (начало), а също така и какво се разбира под словосъчетанието „мюсюлманско-ислямско“ (идентичност). Въпреки краткото, а на места и схематично (например за трудовете на Симеон Евстатиев и Цветан Теофанов) представяне на част от ползваната научна литература, не се наблюдава ясна научна концепция, ясен фокус, за чиито цели се ползват тези изследвания и ясна връзка с проблематиката на дисертационния труд. По-подходящо би било историографският преглед да бъде организиран на тематичен признак, а не под формата на изброяване на автори и на техните трудове с кратки резюмета на съдържанието.

Неприложими са някои ползвани от автора словосъчетания и отделни думи като: „самоличност“ по отношение на Турция; „по-класическото ислямско начало“, като тук не става ясно кои са съответно класическото и най-класическото, какви са разликите и какво е съдържанието (с. 5); „оживяването на религията“ (с. 6). На български език е

възприето да се пише 80-те, 90-те (и други) години на XX (и други) век, за разлика от ползваното в дисертационния труд „1990-те години“ (и други подобни) (с. 5 и др.).

Първа глава въвежда в, както авторът ги определя, „догматични постулати, даващи възможности за политическо използване на религията“. В нея се прави съпоставка между „умма“ и „нация“, което компенсира отчасти недостатъците, посочени за увода в това отношение. Разгледани са концепции за „политическия ислям“, както и теории за историческото развитие на национализмите. На тази основа се разглежда в същата глава турският национализъм, който се извежда от определения от автора като „първичен национализъм“ у тюрките (с. 50).

И в това отношение би било добре да се подходи с по-ясен фокус и свързаност с темата на дисертационния труд. Не става ясно например защо се разглежда статутът на „зиммите“ (с. 30), чрез който според автора юдеите и християните се лишават от „възможност за политическо и обществено издигане и притискане във втора категория население“. Нужни са и по-ясни изкази в твърдения като това на с. 27, че „държавният глава (в ислямската държава) всъщност е най-напред поддръжник, защитник на исляма ... и е също религиозен водач на мюсюлманството, а след това е административен и друг ръководител“. Не става ясно с каква цел се коментират и какъв е смисълът на изречения като тези на с. 36: „Забелязва се как важният фактор в нея (умма) ислямът и присъствието му, придвижва идентичностите от „по-малко“ в началото, към „повече ислям“ и по-наситена ислямизираност... Ислямът насърчава система от мерки новата идентичност да заляга по начин да не бъде лесно отменяна и не е известно да има широкоуспешен случай на демюсюлманизиране, на общество, хора и култура“.

Във втора глава са изложени вижданията на автора относно появата и развитието на дихотомията национализъм-ислямизъм в Османската империя от средата на XIX век до края на Първата световна война. Става ясно, че в началото на този период се има предвид като представителство на двата елемента съответно немюсюлмани с нетурски произход и мюсюлмани, като се отбелязва оформянето на тънка преди всичко градска прослойка със светски, при това националистически мироглед и сред турското и друго мюсюлманско население. В това отношение не може да се разбере защо при отбелязване на обществено-политическите промени в империята авторът изрежда движенията за създаване на национални държави на Балканите наред с уахабизма без да направи изрична разлика между тях (с. 68). Политическото организиране и управленски практики на младотурските среди посяват според автора кълновете за разгръщане на политиката на Кемал Мустафа Ататюрк за секуларизация на обществено-политическата организация

в Турция след Първата световна война и опити за формиране на турска национална идентичност при отчитане и политическа употреба на силното ислямско ядро.

Трета глава е посветена на развитието на Турция в периода 1923-1960 г., в който според автора се изгражда „турско-националната“ държавност, но и се закрепват вътрешните напрежения в страната, породени от факта, че ръководството на новата държавно-политическа формация застава „принципно против ислямизъм и различна идентичност освен турската“ (с. 118). Пламен Иванов отбелязва умерения стремеж на републиканската власт да утвърди, но и да контролира западни по произход категории и организираност като например „гражданство“, и съответно - подхода за минимизиране на значението на традиционната (ислямска) идентичност. Авторът представя различните направления и форми на налагане от властта на светска, и по характеристики, турска идентичност и държавно-правна организираност – чрез основния закон на Турция и чрез други законови норми като Закона за езика от 1932 г., чрез институционализирането и законовата субординация спрямо светската власт на Председателството по религиозните въпроси, реформите в образованието, налагането на забрана на суфийските братства и др. Специално внимание се обръща на „очистването“ от пантюркизма в първите години на републиката и на неговото възраждане в периода на Втората световна война. Тези посоки на анализ имат значение за проследяване на развитието на вътрешната динамика по оста „(светски) национализъм-ислям“, както я определя автора, в следващите части на изследването.

Същевременно на много места се дава информация, която не е обоснована с източници в бележки под линия (например по отношение на образователната реформа, на опозиционните нелегални действия на суфийските братства, за въвеждането на термина „национален ислям“ и много други). Не става ясно и защо се „забелязва желание (у междувоенните правителства, бел. моя, Н. Филипова) за външно представяне, пред европейски и други сили, че се заличават следи от османския султанат“ (с. 136). Нужно е изясняване дали авторът възприема определената от него като „полвинчата“, т.е. недовършена „разправа“ с исляма“ (с. 137) от републиканските власти и като опит за използването му като оръдие на тяхното управление. Неубедителен е изводът на с. 153 за „заставането на партията (Демократичната, бел. моя, Н. Филипова) против принципа на лаицизма“, доколкото описаните от автора нейни действия потвърждават и нейния стремеж като управляваща сила да съхрани заварената, макар изкривена система на държавна, обществена и политическа организираност от западен тип и чрез тази

институционална система да поддържа контрол върху ислямските институции и организации, въпреки че разширява възможностите за тяхното функциониране.

Неправилно и несинхронизирано спрямо текста за външната политика на Турция са представени: на с. 149 съветски (грешно определени от автора като руски) искания за протекторат в Южен Азербайджан; процес на „въвеждане“ на арабски социализъм в Сирия и Ирак и на сближение със СССР в периода от края на Втората световна война до 1952 г.

Четвърта глава започва с увод, в който няма ясна концепция и фокус. Затвърждава се: отсъствието на цитиране на ползвани източници в бележки под линия, употребата на неточни и неясни изрази като „сравнително светския национализъм“, „нерешаващ обществено-политически елемент“, „големи финанси“, „арабско-социалистически режими“, „стремеж (на Мюсюлманските братя, бел. моя, Н. Филипова) за възстановяване на исляма в обществата както е бил, господстваща сила, а не подчинен на секуларистки власти“, „секуларистки“ ислям и др. Неясно е твърдението за „дефиницията на исляма“ от Хасан ал-Банна „като решителна идейност на религия, идентичност, борба“. По отношение на съкращаването на названието на Мюсюлмански братя, „братята“ трябва да се изписва с главна буква; партията Баас е основана през 1947 г.; не може да се твърди, че промените по модела на арабския социализъм „са под влияние на силния и влиятелен след войната Съветски съюз“ (с. 163, 166, 172). Не става ясно защо се твърди за Израел, че се развива „без необходимост да променя обществено-политическата си система“ (с. 172), както и кои са „другите (арабски) правителства [които след Египет от началото на 70-те години, бел. моя, Н. Филипова] започват да изоставят дотогавашните обществено-икономически и други приоритети на арабския социализъм» и по-конкретно в какво се състои това изоставяне (с. 174). Без основание е и изводът, че СССР „продължава да прилага външна експанзия и натиск за промени“ през 60-те и 70-те години на XX век (с. 175); необосновано е твърдението, че палестински терористични групи от края на 60-те и началото на 70-те години са „по-скоро под съветско влияние“ (с. 178).

Началото на тази глава представя както авторът ги определя, „външните фактори“ за „подема на политическия ислям“. В това отношение са разгледани концепциите на Мюсюлманските братя за обществено-политическа организация, както и ислямската революция в Иран като важен отправен пункт за развитие на ислямизма в Турция и за насърчаването на антисекуларистки настроения в страната. Представени са и някои от каналите за финансиране на близоизточни и международни институции с ислямски профил, което според автора е съществен фактор за възраждането на ислямизма в

Турция. Пламен Иванов отбелязва нарастването на броя и активностите на ислямистки организации в страната от 60-те години насетне в контекста на напреженията във вътрешнополитическата обстановка в страната, произтичащи от засилена дейност на леви светски движения и политически структури, както и в турската външна политика, свързани с отношенията със СССР, по кипърския проблем и др.

В контекста на темата на дисертационния труд в четвърта глава са представени дейностите на Хизмет и други ислямски общности, като се коментират благоприятните частични законодателни промени и консервативните нагласи особено сред населението извън големите градски центрове на страната. Обръща се специално внимание на привличането на членове на интелектуалния елит и бизнеса. За да представи разширяването на дейността на ислямски неформални и политически формации авторът разглежда възгледите на Неджметин Ербакан, като се прави извода, че в тях „обикновеният мюсюлманин“ вижда „освободители от „репресивността“ на кемализма и лаицизма“. Важен акцент се поставя върху вижданията на Ербакан, че няма различни видове ислям, включително „умерен“ (с. 197). Изрично се подчертава сходството в програмите на партийните организации, формирани по обществено-политическите възгледи на Ербакан и афиширането на стремеж за засилване на правомощията на изпълнителната власт (с. 201), както и въвеждането на концепцията за турско-ислямския синтез (с. 203).

Пета глава е въведена с анализ на политиките на президента и на правителствата през 80-те години, допринесли според автора за трайното управленско присъствие в Турция на ислямистки партии. Обръща се специално внимание на привличането на интелектуалци, на хора от академичните среди и на настроени против кемалистките реформи кръгове за внедряване на концепцията за турско-ислямския синтез. Авторът отбелязва, че лидери като Тургут Йозал се стремят „да използват синтеза като идеология и стратегия да споят основните обществено-политически групи“ при дълбокото разделение на обществото (с. 230). Развивайки тезата си за ислямско институционално, финансово и медийно настъпление срещу кемалистките принципи, Пламен Иванов въвежда като особено важна фигурата на Фетуллах Гюлен и медийното и бизнес присъствие на общността от негови последователи. В последната глава на дисертацията авторът проследява трайната тенденция на обвързване на едрия бизнес и финансови институции с ислямистки организации и политически партии, които демонстрират привързаност към ислямските ценности и на целенасочено подчертаване от властите на ислямската връзка с турското общество и с финансово значимите блискоизточни

режими. Подчертана е неадекватната оценка на Запад за същността и целите на Партията на справедливостта и развитието. Същевременно недостатъчно убедително е твърдението на с. 242, че осигурените със саудитски средства турски банки и бизнес-начинания още през 80-те години имат за цел да „се създаде непоклатима икономическа основа и парично натрупване в полза на политическия ислям“, доколкото от представените примери до началото на ХХІ век може да се допусне, че управляващите върху платформата на исляма правителства в Турция нямат желание да отстъпват контрола върху обществото, икономиката и финансите.

Пламен Иванов се явява с дисертационния труд за публична защита като докторант на самоподготовка. Той е изпълнил изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“, като е отчислен с право на защита след положени задължителни изпити и представя три публикации в научни издания.

Авторефератът е в обем от 44 страници. В автореферата би трябвало да се отдели повече място за изясняване на приносите на дисертационния труд вместо да се обобщава неговото съдържание.

Предвид систематизирането на информация и анализи за многобройни обществено-политически активни съвременни турски организации с ислямски и със светски профил, преобладаващо аналитичните части в дисертационния труд, ползването на достатъчен обем научна литература и други източници за изследването и покриването на изискванията на образователната и научната програма на докторантурата, считам, че на Пламен Иванов може да се присъди образователната и научна степен „доктор“.

21 юли 2022 година

доц. д-р Надя Филипова